

УДК 159.95

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент Балтійської педагогічної академії,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ КРИМІНАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ В СУДОВО- ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

*Проаналізовано можливості використання синергетики при
судово-психологічному аналізі кримінального конфлікту.*

Ключові слова: синергетика, кримінальний конфлікт, судово-психологічна експертиза.

У дослідженні психологічних механізмів поведінки і діяльності особистості в ситуаціях конфлікту системний аналіз детермінації конкретних вчинків людини дозволяє в теоретико-методологічному плані поставити і науково обґрунтувати шляхи практичного рішення основних питань судово-психологічної експертизи (СПЕ). Основний предмет кримінального конфлікту – принципи і норми кримінального права. Ядро конфлікту – не-правильне їх тлумачення, зневажливе відношення до них, а також відповідна делінквентна поведінка.

Будучи складною саморегулюючою системою, людська особистість є також цілеспрямованою відкритою системою, спроможною при сприятливих умовах до розвитку, самовдосконаленню, самонавчанню за рахунок активного пошуку і прийому нової інформації, урахуванню й оцінці результатів своїх дій. Реалізуючи свою активність, що досягає вищого рівня у формі цілеспрямованої діяльності, суб'єкт перетворюється і розвивається сам, перетворюючись у свідомого суспільного індивіда – особистість. Може також спостерігатися при визначених несприятливих умовах асоціальний розвиток особистості, низький рівень моральної і правової соціалізації, формування індивідуально-психологічних рис взаємовідносин, що детермінують конфлікти з людьми [1].

У теорії самоорганізації систем (синергетиці) І. Пригожина розглядався феномен розвитку системи, що практикувалася як перехід системи в стаціонарний стан із більш низькою ентропією (зростання організації системи) [2, 3]. Було показано, що для системи в рівноважному стані або в стаціонарних станах, близьких до рівноважного, розвиток системи принципово неможливий через «занадто» велику усталеність станів. У силу цього, по І. Пригожину, розвиток системи можливий тільки в стаціонарних станах, далеких від рівноважного, тоді нестійкість таких станів розглядалася як потенційне джерело розвитку.

Вдалині від рівноваги, як показав І. Пригожин, флуктуації (тимчасові, випадкові відхилення від середніх значень) не послабляються, як у стійких системах, а в силу визначених процесів посилюються, досягають макроскопічного рівня і викликають стрибкоподібний перехід системи в новий стаціонарний стан із більш низькою ентропією. Подібне упорядкування системи завдяки флуктуаційним процесам у хитливих станах І. Пригожин назвав порядок через флуктуації. При цьому велике значення набуло поняття «дисіпативних структур», тобто структур, що виникають у силу таких процесів.

Справа в тому, що в нерівноважних ситуаціях поява порядку можливо тільки при наявності зовнішніх потоків (інформаційних або матеріально-енергетичних), що утримують систему далеко від рівноваги. В умовах ізоляції системи (відсутності цих потоків) розвиваються дисіпативні процеси руйнування структури, розсіювання (дисипації) енергії або інформації, у результаті чого системи «деградують» до рівноважного стана. Навпроти, «відкриті» системи тісно пов'язані із середовищем (наприклад, людина, особистість) надаються спроможними до розвитку.

Взаємодія із середовищем (обмін енергією, одержання інформації і т.д.) створює потенційні можливості для виникнення хитливих станів і для появи слідом за нестійкістю нової більш упорядкованої структури.

Прикладом утворення дисіпативної структури в юридичній практиці можуть служити незавершені кримінальні справи («висяки»), які у відсутності необхідної в справі інформації надовго залишаються в «законсервованому» виді, а поновлення робіт по них можливо тільки при появленні нових фактів, інформації.

У своїх роботах І. Пригожин, вбачав аналогію між необоротними процесами еволюції дисипативних структур і динамікою інтелектуальних структур, організація котрих, відповідно до концепції Ж. Піаже, зростає в процесі послідовного зрівноважування й авторегуляції («прогресуюча рівновага» по Ж. Піаже). Самий процес зрівноважування можна розглядати як зміну стаціонарних станів із проміжними «переходами через нестійкість», причому «процес зрівноважування зрештою створює умови для нового стану неврівноваженості». Розвиток будь-якої складної системи неможливий без наявності двох сполучених процесів: зберігання усталеності і тимчасового порушення. Під усталеністю системи розуміється її спроможність протистояти обуренням: будучи виведеною зі свого стаціонарного стану, стійка система повертається знову в цей стан у результаті дії, спрямованої на компенсацію обурення. Це необхідний елемент функціонування складних систем, тому що зберігання усталеності забезпечує як «виживання» системи, так і спадкоємність її розвитку, а саме головне – наявність «старого» забезпечує «закріплення, асиміляцію нового».

Виникаюча в процесі розвитку нестійкість створює можливість стрибкоподібного переходу системи в новий стан. Цей стрибок можна розглядати як реакцію системи на обурення з метою його компенсації, тільки система повертається не в старий стан, а переходить у новий, тобто «розвиток через нестійкість» забезпечує усталеність на більш високому рівні. При цьому сама усталеність уже розуміється не як статична усталеність рівноважних структур (непорушність), а як динамічна усталеність відкритих систем за рахунок самоорганізації, авторегуляції, здійснювана для достатньо складних систем, в основному інформаційного обміну із середовищем.

З позиції синергетики можна розглядати дію захисних механізмів психіки особистості в ситуації кримінального конфлікту (одна з проблем СПЕ). Відомі різноманітні причини і види конфліктів, але автори теорії особистості згодні в одному: існує велике число захисних механізмів, що до відомого ступеня забезпечують особистості тимчасовий рятунок від тривоги, дисипативна структура особистості при цьому утвориться за рахунок визначеної відмови від реальності, інформації, пов'язаної з подією, що

травмує, або її перекручування, перетворення. Захисні механізми психіки допомагають особистості тимчасово справлятися з життєвими труднощами, дають перепочинок від прикростей, життєвих катастроф, але не є конструктивним засобом рішення виникаючих проблем. Негативний вплив захисних механізмів полягає в тому, що вони в значній мірі призводять до заперечення реальності, знімають відповідальність особистості.

З позицій синергетики можна розглядати агресивні дії в стані афекту, що є результатом конфліктної взаємодії. Стан, що передує фізіологічному афекту – це хитливий стан психіки, де тривалий час накопичуються і співіснують різноманітні внутрішні протиріччя, незжиті психотравми, афективні комплекси. Афект виникає як результат переробки інформації, що має індивідуальну особисту значимість, призводить до дезорганізації психіки.

Самий афективний вибух, розрядку варто тоді оцінювати як реакцію системи – особистість на вплив (словом або фізичними впливами) із метою його компенсації. Хитливий стан психіки шляхом стрибкоподібного переходу через афективний вибух замінився новим стаціонарним станом.

Список бібліографічних посилань

1. Землянська О. В. Особистість як суб'єкт правосвідомості та об'єкт судово-психологічної експертизи : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06. Харків, 2010. С. 61–72.
2. Пригожин И. Р., Стенгерс И. И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека и природы / пер. с англ. М. : Прогресс, 1986. С. 5–13.
3. Харитонов С. В. Проявление космического закона в психике человека: синергетический подход к классификации психических потребностей. СПб. : Петербург-XXI век, 2000. 80 с.

Одержано 10.03.2018

Проанализированы возможности использования синергетики при судебно-психологическом анализе криминального конфликта.

Ключевые слова: синергетика, криминальный конфликт, судебно-психологическая экспертиза.